

Катерина КОЛІСНІЧЕНКО

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ
ТА ДЖЕРЕЛА ПОДАТКОВИХ РИЗИКІВ**

Досліджено соціально-економічні чинники та джерела виникнення податкових ризиків. Запропоновано широкий спектр класифікаційних ознак податкових ризиків, основні чинники та джерела виникнення, сформульовано визначення поняття «податкові ризики».

The article is devoted to socio-economic factors and sources of tax risks. The author offers a wide spectrum of classification signs of tax risks, basic factors and sources of their origin, determination of concept «tax risks» is formulated.

Багатогранність поняття ризику обумовлена різноманітністю факторів, що характеризують особливості конкретного виду діяльності. Такі фактори прийнято називати ризикуотворюючими, розуміючи під цим сутність процесів або явищ, які сприяють виникненню того чи іншого виду ризику, й визначають його характер.

Ризик податковий, за визначенням більшості дослідників, – це вірогідність виникнення потенційної загрози для платника податків зазнати фінансових втрат або недоотримати доходи через несплату податків, недотримання законодавчих актів, здійснення податкових правопорушень [10]. Інші вважають, що це небезпека для суб'єкта податкових правовідносин зазнати фінансових та інших втрат, пов'язаних із процесом оподаткування, внаслідок негативних відхилень для даного суб'єкта від передбачуваних ним, заснованих на чинних нормах права, станах майбутнього, з розрахунку на які ним ухвалюються рішення в сьогодні [11].

Вивченням податкових ризиків займалися такі вчені-економісти, як В. В. Вітлінський, О. М. Тимченко [2], О. Д. Вовчак [3], Л. І. Гончаренко [9], В. М. Гранатуров, І. Б. Ясенова [4], О. М. Десятнюк [5, 6], О. А. Долгий [7], А. І. Крисоватий [8] та ін. Проте вони недостатньо мірою дослідили весь спектр класифікаційних ознак та джерел виникнення податкових ризиків.

Мета цієї статті – проведення поглибленого аналізу ризиків у сфері оподаткування, а саме: вказати на основні джерела виникнення податкових ризиків, виділити їхні основні види та сформулювати узагальнене визначення.

Ризик – це об'єктивне явище, природа якого обумовлена неоднозначністю майбутніх подій. Ризики можуть мати як позитивний, так і негативний характер. У разі, коли мова йде про виникнення податкових помилок, штрафних санкцій і т. п., ризик, безумовно, негативний. Якщо ж ми говоримо про зниження податкового тягаря, то ризик суб'єкта господарювання позитивний, і для його характеристики ми швидше застосуємо терміни «можливості», «резерви».

Формулюючи поняття «податковий ризик», потрібно мати на увазі його негативний характер, причому він має певні форми прояву не лише для платників податків, а й для всіх суб'єктів податкових правовідносин, що визнаються такими.

Необхідно розмежовувати поняття «податкові ризики» для платників податків, податкових агентів та інших суб'єктів податкових правовідносин, що представляють інтереси держави, причому для кожного з них він матиме різні форми прояву. Наприклад, для держави в особі державних органів виконавчої влади податковий ризик полягає в зниженні надходження податків, що виступають основним джерелом формування дохідної частини бюджету. Для платників податків зростання податкових витрат, що є різновидом їхніх підприємницьких витрат, спричиняє зниження майнового потенціалу, і отже – зниження можливостей для вирішення завдань у майбутньому.

Податкові ризики, які можуть бути оцінені в грошовому виразі, доцільно зараховувати до фінансових ризиків, з огляду на те, що гроші є матеріальною основою фінансових відносин. Крім цього, податкові відносини є частиною фінансових відносин.

Нефінансовими можна вважати тільки податкові ризики, пов'язані з кримінальною відповідальністю. Кримінальна відповідальність не може бути законним чином оцінена в грошовому виразі, тоді як інші види відповідальності можуть мати грошову оцінку.

Якщо узагальнити визначення ризиків, то коротко їхня суть полягає в можливості фінансових, а взагалі матеріальних втрат. Ці ризики, за даними більшості словників і довідників, виникають у зв'язку з діями, з одного боку, держави, а з іншого – самих платників податків. У першому випадку мова, зокрема, йде про можливі дії держави зі збільшення податкового навантаження на економіку. Податкові ризики виникають і в разі нечіткості окремих положень податкового законодавства. У другому випадку податкові ризики платника податків виникають у зв'язку із застосуванням ними ризикованих схем мінімізації оподаткування, спробами використовувати в своїх інтересах подвійність положень податкових законів [9] (рис. 1).

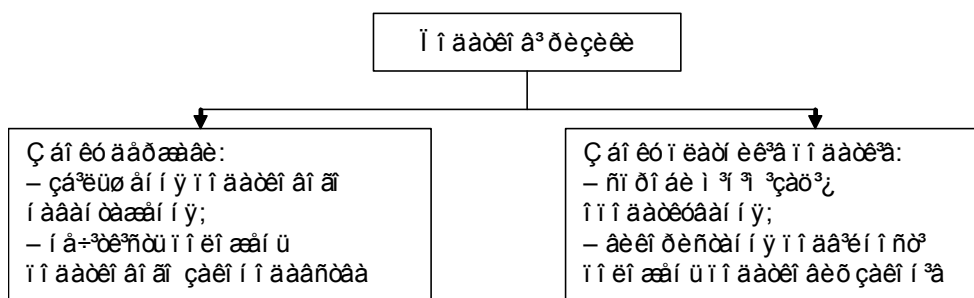

Рис. 1. Причини виникнення податкових ризиків

Отже, податкові ризики можна визначити як можливість втрати бюджетних надходжень у результаті достовірного або встановленого порушення податкового і валютного законодавства.

По-своєму трактують поняття податкових ризиків податкові й митні органи. У їхньому розумінні податкові ризики – це вірогідність недотримання платником податків податкового і митного законодавства. Встановлена цими органами система управління податковими ризиками використовується при плануванні контрольних заходів і виборі суб'єктів перевірок.

Проте податкові ризики – це поняття, яке можна і потрібно застосовувати щодо всіх суб'єктів податкових правовідносин. Дійсно, запроваджуючи нові податки, підсилюючи податкове навантаження, а часто і вносячи, здавалося б, нешкідливі зміни до податкового чи іншого законодавства або своєчасно не відкоректувавши чинні закони, держава завжди ризикує недорахуватися податкових надходжень.

Податкові ризики як держави, так і платників податків визначаються здебільшого одними і тими ж чинниками, які можна поділити на внутрішні й зовнішні.

Внутрішні чинники для платників податків – це їхня діяльність із податкового планування, для держави – податкова політика, що проводиться.

Зовнішні чинники для платників податків – це зміни умов оподаткування, для держави – формування і функціонування міжнародних офшорних зон. Одночасно для них діють і зовнішні чинники – світова кон'юнктура цін на продукцію, що експортується, світова економічна криза, інфляція [9].

Залежно від причин, що призвели до того чи іншого податкового ризику для держави, можна також виокремити такі їхні групи [2, 132] (рис. 2).

Податковий ризик економічної кризи, що виникає в ситуації різкої і важко передбачуваної зміни економічної ситуації в країні протягом бюджетного року. Такий ризик може призвести до значних змін не лише окремих показників бюджету, а й до повного перегляду всього бюджетного плану.

Ризик інфляції – найбільш досліджений вид ризику в сучасній господарській практиці, але традиційно застосовується лише в комерційній сфері діяльності. Оцінка ризику інфляції при податковому менеджменті дає змогу забезпечити реальне наповнення бюджетів протягом всього бюджетного року.

Зниження платоспроможності платників податків протягом бюджетного періоду – наслідок скорочення обсягу тимчасово вільних грошових коштів підприємств та організацій. Зниження платоспроможності платників податків має переважно поступовий характер. Такий ризик полягає в поступовому зростанні заборгованості платежів до бюджету.

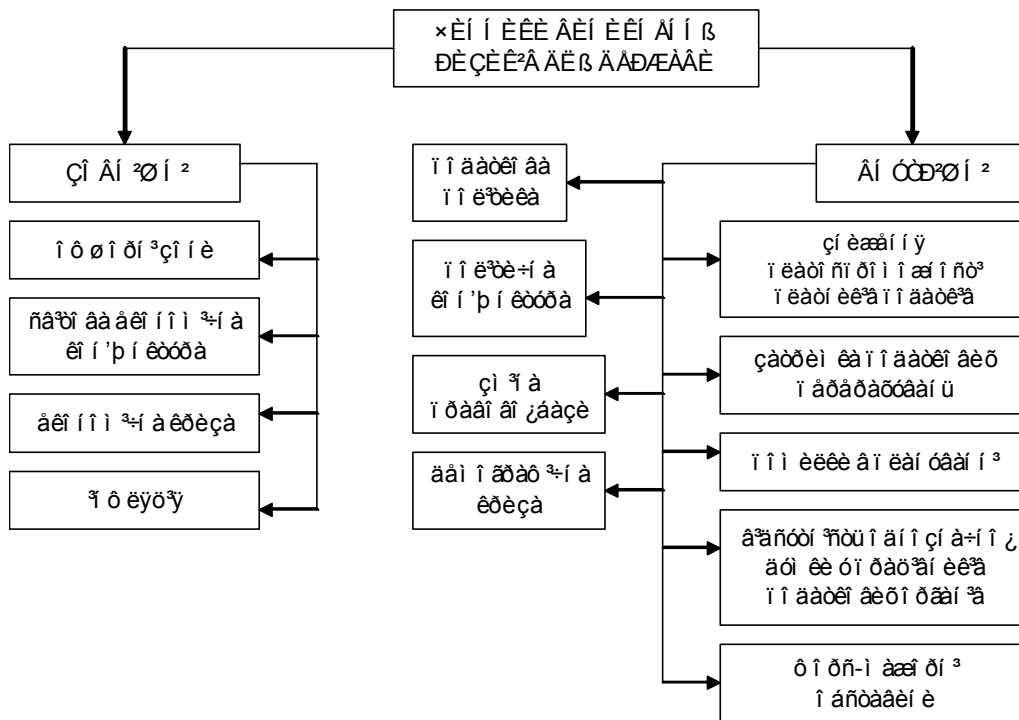

Рис. 2. Чинники виникнення податкових ризиків для держави

Податковий ризик політичної кон'юнктури, що виникає у випадку, коли період бюджетного планування збігається з передвиборним періодом. Політичні сили у цей момент можуть використовувати бюджет для демонстрації своїх популістських заяв, пропагуючи, зокрема, зростання соціальних витрат. Це впливає на структуру податкових доходів бюджету.

Ризик зміни правової бази, що виникає при внесенні ризикоємних змін до податкового законодавства [3, 41].

Податковий ризик затримки податкових та інших перерахувань, зумовлений збільшенням термінів проходження платіжних документів у межах банківської системи. В цьому випадку складається ситуація, коли платник податків виконав свої зобов'язання перед бюджетом, а бюджет коштів не отримав.

Податковий ризик помилки в плануванні. При плануванні може бути виявлена не лише технічна помилка, а й некоректне врахування будь-якої з обставин, значущості та величини перелічених ризиків [1, 288].

Демографічна криза в країні. Зниження чисельності населення призводить до зниження податкових надходжень до бюджету. Зниження рівня народжуваності, збільшення чисельності пенсіонерів, збільшення смертності призводить до зниження дохідної частини бюджету.

Ризик при відсутності однозначної думки з того чи іншого питання у працівників податкових органів, непрофесіоналізм працівників, недосконала законодавча база.

Форс-мажорні обставини (війни, стихійні лиха й т. ін.).

Слід особливо виділити ті внутрішні чинники, дія яких пов'язана з діяльністю суб'єктів податкових правовідносин, але повною мірою не залежать від них. Особливо яскраво це виявляється в умовах недосконалості податкового законодавства. З одного боку, цим можуть користуватися, як показала практика, і недобросовісні платники податків, унаслідок чого посилюються податкові ризики держави. З іншого боку, добросовісні платники податків, мінімізуючи свої податкові зобов'язання, вважають, що вони діють суворо в межах чинного законодавства. Проте через різне тлумачення податкового законодавства їм можуть бути не тільки донараховані значні суми податків, а й застосовані дуже відчутні фінансові санкції.

Для платника характерний ризик посилення податкового тягаря, ризик мінімізації податків, ризик податкового контролю, ризик карного переслідування за податкові правопорушення.

Ризики посилення податкового тягаря властиві економічним проектам тривалого характеру, такі як нові підприємства, інвестиції в нерухомість і устаткування, довгострокові кредити. До таких ризиків належать не лише виникнення нових податків і зростання ставок уже існуючих податків, а й скасування податкових пільг [4, 86].

Крім цього, варто вказати на групу ризиків, пов'язаних з неправильним виконанням податкових зобов'язань, а також помилок у податковому обліку або податковому плануванні, які в практиці називають «ризиками процесу». У цій групі можна виділити ризики, пов'язані з проведенням конкретної операції, де небезпека виражається також у тому, що кожен окремий ризик може бути незначний, але в сумі такі ризики можуть створити ситуацію, яка серйозно загрожуватиме здійсненню бізнесу. Такі ризики прийнято називати портфельними, тобто властивими кільком фінансовим інструментам, що виконують однотипні функції. В даному випадку необхідно переглянути систему документообігу, забезпечити внутрішній контроль, а також регулярно здійснювати аудиторську перевірку зовнішніми аудиторами.

Також до групи ризиків слід зарахувати неналежно здійснене документування операції, оскільки однією з найбільш поширених причин виникнення негативних податкових наслідків є недостатнє документальне підтвердження того, яку операцію здійснив суб'єкт господарювання. Недаремно фіскальні органи часто вимагають надання повної документації, щоб упевнитися, що операція дійсно задекларована [7, 202].

Крім цього, вкажемо на ризики, що виникають в результаті застосування норм податкового законодавства судовими і податковими органами. До цієї групи належать ризики, які виникають унаслідок неоднозначного застосування законів у різних ситуаціях, і ризики можливої зміни податкового законодавства або практики. Сюди ж можна зарахувати і судові рішення, зміну політичної ситуації в країні, і як наслідок – зміну керівництва. Якщо ж господарська діяльність здійснюється за межами держави, то ситуація ще більше ускладнюється. Підприємство не може вплинути на вірогідність настання певних ризиків, а тому їх можна визначити як зовнішні ризики. Важливо зазначити, що держава при цьому грає головну роль. Так, зокрема, податкові ризики, що пов'язані з можливим переглядом ставок податків, запровадженням нових податків чи платежів або відміною старих, створюються безпосередньо державними органами. Безумовно, ступінь ризиків залежить від стабільності податкового законодавства.

Необхідно відзначити роль інформації при оцінюванні податкових ризиків. Очевидно, що, володіючи повною інформацією, прогноз про можливі наслідки тих чи інших дій можна зробити точнішим. У податковій сфері такою інформацією можуть бути консультації фахівців у галузі оподаткування, включаючи податкових юристів, запити в уповноважені державні органи, збір інформації про контрагентів, аналіз судової практики і т. ін. Крім цього, для мінімізації податкових ризиків можна використовувати ряд інструментів, таких як встановлення ліміту, тобто граничних сум операцій, які є ризикованими у сфері оподаткування; самострахування підприємств, а не придбання страхового поліса в страховій компанії та ін. Ці інструменти є загальними з погляду фінансового менеджменту. Спеціальними ж можна визнати такі: вдосконалення організаційної структури компанії (налаштування системи документообігу – внутрішнього контролю, ретельна аудиторська перевірка, максимальна залученість податкової служби компанії в процес ухвалення управлінських рішень), акцент на підтвердження економічної обґрунтованості операцій при вдосконаленні системи документування господарських операцій компанії або ініціація судового спору (у відсутність практики, що склалася).

Податкові ризики для суб'єкта господарювання в міру їхнього зростання можуть бути представлені таким чином: ризик податкового контролю; донарахування недоїмки і пені; санкції; збільшення податкового тягаря; зниження і втрата ліквідності; втрата інвестиційної привабливості (падіння вартості бізнесу); втрата кредиту; адміністративне переслідування (штрафи і дискваліфікація керівників і власників); арешт активів; припинення діяльності; банкрутство; кримінальне переслідування; ліквідація юридичної особи.

Джерелами податкових ризиків виступають: нечіткість і висока динаміка законодавства та судової практики; протиправні дії або бездіяльність представників державних органів; стратегічні помилки при плануванні бізнесу; незбігання декларованих дій власників з фактичними; людський чинник (помилки компетенції, технічні помилки, умисні помилки (ігнорування законодавчих обмежень), неправильна розстановка пріоритетів відповідальності.

Розглянемо різні класифікаційні ознаки податкових ризиків (рис. 3).

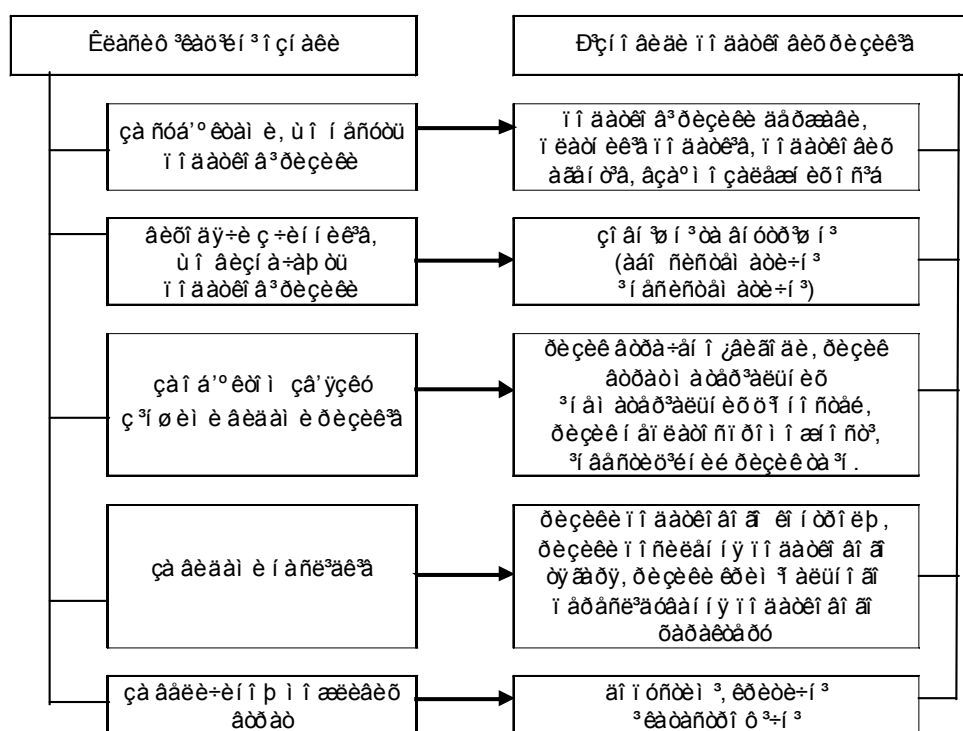

Рис. 3. Види податкових ризиків за різними ознаками [5; 6, 107; 11]

1. За суб'єктами, що несуть податкові ризики: податкові ризики держави, платників податків, податкових агентів, взаємозалежних осіб. Надалі можна здійснювати деталізацію ризиків: платників податків – для юридичних і фізичних осіб, держави – для різних законодавчих і виконавчих органів влади, що беруть участь у процесі оподаткування.

2. Виходячи з чинників, що визначають податкові ризики: зовнішні та внутрішні (або систематичні й несистематичні).

Для організації-платника податків можуть існувати обидві групи ризиків: зовнішні можуть виникати з причин, викликаних змінами в умовах оподаткування, внутрішні – через неефективну податкову політику самого суб'єкта господарювання.

Для держави загалом можна поділити податкові ризики на зовнішні та внутрішні. Зовнішні будуть обумовлені дією міжнародних договорів у галузі оподаткування, діяльністю офшорних зон і запропонованих ними умов й т. ін., внутрішні – діяльністю законодавчих і виконавчих органів влади, такі, що здійснюють функції держави в процесі оподаткування, а також платників податків.

Систематичний ризик обумовлений дією багатобразних, загальних для всіх суб'єктів господарювання чинників.

Несистематичний ризик обумовлений дією чинників, повністю залежних від діяльності самого суб'єкта господарювання.

Стосовно податкових ризиків таке ділення дуже умовне, оскільки де наявна подвійність трактування норми податкового права, обумовлена недоліками в тексті законодавства, а де – його умисна спотворена інтерпретація, з'ясувати часом буває доволі складно.

3. За об'єктами зв'язку з іншими видами ризиків: ризиком втраченої вигоди, ризиком втрат матеріальних і нематеріальних цінностей, ризиком неплатоспроможності, інвестиційним ризиком та ін. Оскільки зміст податкових ризиків розкривається стосовно конкретних ситуацій, що містять ризик, і об'єктів їхнього прояву, можна сказати, що для організації-платника податків податкові витрати є одним з таких об'єктів, тісно взаємозв'язаним з іншими об'єктами ризиків.

4. За видами наслідків: ризики податкового контролю, ризики посилення податкового тягаря, ризики кримінального переслідування податкового характеру. У свою чергу, ризики податкового контролю

можуть бути поділені на ризики «звичайного» податкового контролю і ризики «замовленого» податкового контролю. До першого виду цих ризиків належать ризики контролю з боку територіальних податкових органів у межах їхньої звичайної діяльності. Ризики другого виду можуть бути ініційовані правоохоронними органами або окремими високопосадовцями в межах «політичного замовлення», є форс-мажором і не можуть бути визначені достатньо точно.

До ризиків посилення податкового тягаря можна було б зарахувати зростання податкових баз як наслідок зміни методології їхнього числення, так і в зв'язку з їхньою динамікою, пов'язаною з розширенням обсягів господарської діяльності.

Ризики кримінального переслідування обумовлені тим, що для керівників організацій-платників податків, що порушують податкове законодавство, існує вірогідність порушення кримінальної справи і притягнення до кримінальної відповідальності. Проте цей вид ризику не може бути повною мірою поширений на саму організацію-платника податків (можна лише побічно оцінити його наслідки).

5. За величиною можливих втрат: допустимі, критичні й катастрофічні ризики. Так, прикладом критичного податкового ризику для суб'єкта господарювання є пред'явлення штрафних санкцій в сукупності з основною сумою податку, що являють загрозу платоспроможності організації-платника податків, прикладом катастрофічного ризику – саме існування цієї організації [11].

В результаті проведеного дослідження можна виокремити такі основні види податкових ризиків:

– ризик несплати податків, який призводить до негативних наслідків для платника податків у вигляді штрафів, пені, неустойок;

– ризик податкового контролю, який веде до виникнення санкцій і втрат через недотримання платниками податків законодавчих податкових актів;

– ризик посилення податкового навантаження, диференційований за видами господарської діяльності і податками залежно від податкових ставок, пільг, обсягу створюваної доданої вартості;

– ризик податкової мінімізації – вірогідність зазнати фінансових втрат, пов'язаних із діями платника податків з мінімізації податкових платежів;

– ризик кримінального переслідування податкового характеру, який веде або до істотних фінансових втрат платника податків, або до позбавлення волі платника податків за здійснення податкових правопорушень, передбачених статтями Кримінального кодексу України.

Розглянувши джерела виникнення податкових ризиків, вважаємо доцільним виділити такі важливі елементи, як політична ситуація, демографічна криза, форс-мажорні обставини, непрофесіоналізм, відсутність однозначної думки у працівників податкових органів, неоднозначне застосування норм податкового законодавства судовими і податковими органами, оскільки цей перелік безпосередньо впливає на формування й масштабність даної категорії.

Таким чином, автор пропонує таке визначення податкових ризиків: це ризики, які виникають у сфері оподаткування в результаті діяльності або бездіяльності всіх учасників податкових правовідносин (платників податків, податкових агентів, органів державної влади, які беруть безпосередню участь у сфері оподаткування) і призводять до негативних наслідків, не виключаючи при цьому шансу вжити заходів з уникнення повторного їх виникнення.

Література

1. Бечко П. К. *Податковий менеджмент : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закладів]* / П. К. Бечко, Н. В. Лиса. – К. : Центр навч. літ-ри, 2009. – 288 с.
2. Вітлінський В. В. *Джерела і види податкових ризиків їх взаємозв'язок* / В. В. Вітлінський, О. М. Тимченко // *Фінанси України*. – 2007. – № 3. – С. 132–139.
3. Вовчак О. Д. *Податкові ризики у системі управління економічною безпекою* / О. Д. Вовчак // *Фінанси України*. – 2008. – № 11. – С. 41–47.
4. Гранатуров В. М. *Податкові ризик держави: визначення та класифікація* / В. М. Гранатуров, І. Б. Ясенова // *Фінанси України*. – 2007. – № 10. – С. 86–94.
5. Десятнюк О. М. *Дефініція ризику податкової системи* / О. М. Десятнюк // *Світ фінансів*. – 2007. – Вип. 4(13). – Груд. – С. 24–34; Десятнюк О. М. *Ризики у сфері оподаткування* / О. М. Десятнюк // *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. – 2008. – № 2(41). – С. 172–179; Десятнюк О. М. *Аксіологія ризикованості сфери оподаткування* / О. М. Десятнюк // *Фінанси України*. – 2009. – № 2. – С. 51–59.

6. Десятнюк О. М. Концептуальні основи теорії ризиків у сфері оподаткування / О. М. Десятнюк // *Фінанси України*. – 2009. – № 10. – С. 107–115.
7. Долгий О. А. Роль та значення виявлення податкових ризиків в процесі модернізації дослідчих перевірок / О. А. Долгий // *Науковий вісник Академії державної податкової служби України : [зб. наук. праць]*. – 2002. – № 4 (18). – С. 202–205.
8. Крысоватый А. И. Мониторинг налоговых рисков в системе финансовой безопасности государства / А. И. Крысоватый, О. М. Десятнюк // *Сборник трудов научной конференции «Современные аспекты финансового управления экономическими процессами»*. – Севастополь, 2005. – С. 60–64.
9. Гончаренко Л. И. Налоговые риски [Електронний ресурс] / Л. И. Гончаренко // *Экономический портал*. – Режим доступа : <http://institutiones.com/general/1184-nalogovye-riski.html>.
10. Воронцов Б. В. Налоговая безопасность государства и экономических систем [Електронний ресурс] / Б. В. Воронцов // *Евразийский международный научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики»*. – 2008. – № 3(27). – Режим доступа : <http://www.m-esopotyu.ru/art.php3?artid=24664>.
11. Филина Ф. Н. Анализ налоговых рисков [Електронний ресурс] / Ф. Н. Филина // *Российский бухгалтер*. – 20. 11. 2007. – Режим доступа : <http://www.rosbuh.ru>.